

len, hogy néhány feljegyzést Móricz Virág tett ad acta.

A nehézségek ellenére is optimista vagyok: van esély arra, hogy az utóbbi évek kutatási eredményei és a várhatóan meg-

jelenő (még ha nem is teljes) napló lehetővé tesz egy, a korábinál teljesebb, a valószínű tényekhez igazodó, hiteles pályakép megrajzolását.

Hamar Péter

■ JEGYZETEK

1. Erdei Ferenc: Móricz Zsigmond pályája. In: Móricz Zsigmond ébresztése. Sarló Kiadás, Bp., 1945. 12.
2. Vámos Miklós: Várok, amíg fölforrok. Élet és Irodalom 2006. 18.
3. Nagy Péter: Móricz Zsigmond. Művelt Nép Könyvkiadó, Bp., 1953. 7.
4. A táblát azóta sem sikerült lerímázkodni a ház faláról. Az író születésének 130. évfordulóján tartott ünnepség idején is ott díszelgett.
5. Móricz Virág az Apám regényében említi, hogy az író „papírt, ceruzát vett s lerajzolta pár vonással Csécse térképét”. (Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1953. 8.) A térképvázlat fénymásolata először a Petőfi Irodalmi Múzeumban volt látható a 2004-es életmű-kiállításon. Az eredetit tartalmazó füzetet azóta a PIM megvásárolta. (A kiállítást rendező Hegyi Katalin szíves szóbeli közlése.)
6. Czine Mihály: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1960, a Népköltési gyűjtő című fejezet, 151–197. A tévedésekről bővebben: Hamar Péter: Kódosítás nélkül. Kairosz Kiadó, Bp., 2008. 55–76.
7. Molnár Mátyás kereste meg az ítéletet a bírósági irattárban, és a Szabolcs-Szatmári Szemle 1960. évi 1. (új) évfolyamának 1. számában ismertette a tényeket (Telekkönyvi adalékok a Móricz-család történetéhez. 75–78.), de írására még az érdekelt irodalomtörténészek sem figyeltek fel.
8. Móricz Miklós: Móricz Zsigmond indulása. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1959. 88.
9. A Móricz Zsigmond utolsó szerelme (Kairosz Kiadó, 2006) című könyvben említett példák bizonyítják, miként manipulálta Móricz Virág apja leveleit, naplójegyzeteit.
10. Németh László: Móricz Zsigmond. In: N. L.: Homályból homályba. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1977., II. 456.
11. A Noran Kiadó igazgatója, Kőrössi P. József egy interjúban (<http://no1.hu/kult/lap-20090218-20090218-23>) azt ígérte, hogy a 2009-es ünnepi könyvhétre megjeleníti a napló első kötetét, amely „1924-től ’29-ig fogja át az író életét”, de végül a kiadvány nem jelent meg.
12. [Móricz Zsigmond naplója] – [1921.] aug. 26. – 1942. aug. 14. Petőfi Irodalmi Múzeum, M. 100/3958.

ESZTÉTIKAI ÉS ETIKAI ÉRTÉKEK AZ ISTEN HÁTA MÖGÖTT CÍMŰ REGÉNYBEN

■ Móricz Zsigmond népköltési gyűjtőútjain ismerte meg a falut: 1903 és 1908 között legalább ötven szatmári települést látogatott meg.¹ Akkor döbbsent rá arra, hogy „az ő írói eszményképei – Jókai, Mikszáth, Gárdonyi – megszépített képet festettek a faluról”,² s távol álltak a néptől. A *Vallo-más az írásról* című megnyilatkozásában később úgy vall erről a négy-öt esztendő-ről mint a legfelsőbb életiskolájáról, írói életének előkészítő tanfolyamáról.³ Akkor tudatosította magában írói küldetését is, „azt, hogy neki a nép valószínűsége életéről

kell pontos, hiteles írói számadást és ítéletet készítenie”. Olyan életismeretben részesült ezeken a szatmári gyűjtőutakon, hogy „huszonöt-harminc évi írói munkálkodás után is úgy érezte, még mindig nem mondott el mindent, amit ott tanult.” Itt vált meggyőződésévé az a felismerése, hogy nemzeti önismeret nélkül nincs nemzeti jövő, s hogy az írónak tehetségével ezt a nemzeti önismeretet kell mélyítetnie, gazdagítania.⁴

Erre az önvizsgálatra kényszerít bennünket a műveiben: ahogy a lelkiismeret

A 2009. június 27-én, Móricz Zsigmond születésének 130. évfordulója alkalmából rendezett szatmárnémeti irodalmi tanácskozáson elhangzott előadás szerkesztett változata.

egyéni tükrében megvizsgáljuk cselekedeteinket, s így megismerjük személyiségjegyeinket, jellemünket, ugyanígy jutunk el a nemzeti önvizsgálat által, a hibák, bűnök feltárásával a kollektív önismerethez, ami a nemzetnevelés elengedhetetlen előfeltétele. „Mély nemzeti elkötelezettség élt benne – írja róla Görömbei András. – Föl akarta egyenesíteni a magyarságot, s ehhez két lehetőséget látott: a bírálatot és az ösztönzést.”⁵ Móricz két dolgot tartott elengedhetetlenek: „Amelyik nép nem engedi föltárni a bajait és betegségeit, az nem fog meggyógyulni, az el fog veszni. De amelyik nép elfordul a lelkében és életében felderülő jelenségektől és örömtől, az nem fog soha nagyra lelkesülni, mert megszűnik az önbizalma.”⁶

A Móricz-kritika

■ A marxista irodalomtörténet kisajátította Móricz társadalomkritikai érzékenységét, habitusát. Úgy állították be az életművét, mint az elmaradott, feudális viszonyok ostorozóját. A *Tragédia* című novella főhősében, Kis János alakjában például a megalázott paraszt képét látták. Pedig a műben nincs semmiféle lázadás! Hiszen Kis János alakja teljesen kiesik a népi mulatozók köréből. Figurájában a felesleges ember jelenik meg előttünk. Az identitástudatát veszített alak tragédiája.

Móricz évtizedek óta a nemzeti irodalmi kánon centrumához tartozik, mégis sokaknak úgy tűnik, múltbelivé vált. Írásművészete hiába tartozik a „klasszikus”, időálló életművek közé, mégsem sorolhatók napjainkban ezek a művek a legolvasottabb könyvek közé. Ennek több oka is van. Nyilvánvaló, hogy a Móricz-olvasást tartósan meghatározta és „be is fagyasztotta”,⁷ hogy 1948 után a kritikai realizmus és a lukácsi tükrözésszététika mintapéldájaként kanonizálták az életművét. A tartalmi szempontot emelték ki, s így háttérbe szorult művészetének gazdag esztétikai értéktartománya. Pedig a szakirodalom „minden időben gazdagon utalt Móricz művészi szemléletének összetettségére is”.⁸ Ady Endre már az 1909-es kritikájában arról ír, hogy Móricz

olyan izgalmakat kelt, olyan végtelenségeket tár föl, mint előtte senki még. A *Hét krajcár* például olyan szimbóluma a szegénységnek, mint „Krisztus hét vérző sebe”. Schöpflin Aladár is méltatta Móricz éles társadalom- és erkölcskritikáját. A *Szegény emberek* lélekábrázolását dosztojevszkiji mélységűnek tartotta.⁹

Mindezek az esztétikai észrevételek viszont háttérbe szorultak az 1948 utáni irodalomszemléletben. S emiatt az 1970-es, 80-as évek irodalomszemléleti változásai során „Móricz művészetét sokan korszerűtlennek minősítették”.¹⁰ Csak a kilencvenes években keletkeznek majd olyan irodalomtörténeti távlatú értekezések, amelyek kísérletet tesznek Móricz írásművészetének a feltárására, az újfajta esztétikai kommunikáció lehetőségeinek megmutatására.

Az Isten háta mögött

■ Az írónak – talán – egyik legegységesebb műve *Az Isten háta mögött* (1911) című regénye. A történet mindössze 48 óra alatt játszódik. Valójában külső cselekmény alig van; a sovány történet is csak arra kell az írónak, hogy feltárja előttünk a szereplők jellemét. A történet szikársága szinte egy mondatban összefoglalható: „Egy vidéki kisvárosban élő szép és fiatal asszony ki akar törni az unalmas, szürke, kiszámítható kispolgári életből.” Mégsem csupán egy öreg férj és az unatkozó, szép fiatal feleség történetét írta meg Móricz.

Az írónak „egy 1939. január 14-én készült följegyzése szerint *Az Isten háta mögött* című regényében arról van szó, hogy *az ember nem más, mint állat*. A szerzői intenció szerint tehát ez a mű nem foglalkozik az állatiaság(unk) alól való felszabadulás lehetőségeivel, hanem »csak« ezen anti-antropológia bemutatásával.”¹¹ A bennünk szunnyadó állati természettel szembesít minket. Tükröt tart elénk. Hiszen ahhoz, hogy formálni, alakítani tudjuk önmagunkat, ahhoz önvizsgálat szükséges. Ez a tükrömetafora jelenik meg a regény központi eseményében is. Veres Pál tanító ünnepi ebédet rendez az új káplán tiszteletére. Jelen vannak: a pap a

káplánal, az albíró, aki ugyancsak most került a kisvárosba, a szomszédból Veres kollégája, Dvihally és Veres unokaöccse, a náluk lakó Veres Laci is. Az albíró észreveszi, hogy az asztaltársaság csupán az asszony kedvéért gyűlt össze: mindenki szerelmes a nőbe. Ő is meg akarja hát szerezni magának az asszonyt. Közben megérkezik Dvihally felesége is. Veresné pedig sugárzóan hódít a férfiak között. A jókedvét azonban megzavarja az uradalmi gazdatiszt lánya. A kislány, Marica, azért jön, hogy megkérje Veresné, segítsen neki folytatni az elkezdett horgolást. A tanítónénak a kislány családjáról eszébe jut saját társadalmi helyzete. Mindig magasabbra vágyott, de csak a kispolgári élet jutott számára, egy unalmas helyen egy szürke kisémbert felesége lett. A szakirodalmak ennyit szólnak erről a jelenetről. Pedig a kislány jelenléte a tisztasággal való szembesülést is jelenti. Azt a tükröt, amelyben Veresné megláthatja korábbi önmagát, a gyermekkori ártatlanságát. A kislányban elvesztett önmagára ismer. Ösztönösen megérez ugyan valamit, de nem tud már eljutni az önismeretig. Még az önvizsgálatig sem. Mint mikor a gonoszt felingerli a tisztaság megtapasztalása, hasonlóképp az asszony is keserűségében mindenkit durván megsért. Így otthagyja az egész asztaltársaság. Csak egyedül az albíró marad. A férj a megsértett vendégek után megy, hogy kiengesztelje őket. Az albíró pedig az egyedüllétet kihasználva mohón közeledik a tanítónéhoz, aki teljesen átengedi magát az idegennek. Az eseményeket a betoppanó Laci zavarja meg. Kínos pillanatok következnek. A férfi úgy érzi, szerencse, hogy nem történt meg az eset, hiszen túl olcsón és könnyen kapta volna meg ezt a nőt. S már a közjegyzőnről ábrándozik. A férj is visszaérkezik. Gyanakodik ugyan, de amikor látja a helyzetet, megnyugszik. Hiába marasztalja az albírot, az gyorsan távozik. A tanító kikíséri tehát a vendégét, s ahogy kilépnek a szobából, Veresné forrón megcsókolja a kamasz sógorát, Lacit, majd aludni küldi. A visszaérkező férjével pedig jól összevész. Őt

okolja az elrontott életéért, minden keserűségért. S éjszaka nagy elhatározásra szánja el magát a duzzogó asszony: Laci szobájába megy, de a fiú ágját üresen találja. Sejtí, merre járhat a sógora. Reggelre az asszony úgy érzi, teljesen megöregedett. Úgy gondol mindenre, mint egy idős asszony.

Ebben a jelenetsorban is észrevehetjük az önazonosság hiányát. A Veresné típusú asszonyok sohasem lehetnek boldogok, mert szakadás van bennük, mert nem azonosak önmagukkal, tetteik nincsenek összhangban emberi méltóságukkal. Ez az etikai kérdés komparatistikai lehetőségként van jelen a műben. Móricz ugyanis egy francia regény történetét ültette át a századelő Magyarországra. Flaubert *Bovaryné* című művét. S azt kutatja, hogy mi a különbség az izgalmas életre vágyó francia szépasszony és a poros ilosvai kisvárosban élő fiatal tanítóné sorsa között.

Esztétikai értékek (a magyar *Bovaryné*)

■ A regényben nagy szerepe van az intertextualitásnak. A Flaubert-regénnyel való párhuzam mellett különböző műfajú vendégszöveg emelődik még be a műbe: népdal, naplójegyzet, klasszikus óda. A szövegek találkozása más szövegekkel, illetve egymáshoz való viszonyuk alakítja a jelentéseket. Mikszáthnál még komoly problémát jelentett az eredeti szöveg és a másolat viszonya.¹² Pedig a „dialogikus utalástechnika”¹³ már a modernség előtti időszakban is jelen volt, akkor még integratív (azaz a szövegek elkülönítésének recepciós szabálya nélküli) jelleggel. Az ún. identitáselvű szövegfelfogás pedig a romantika és a modernség történeti paradigmáját hatja át. Erre a mindig is jelen lévő poétikai-retorikai jelenségre majd 1969-ben Julia Kristeva intertextualitás-meghatározása irányítja a figyelmet. Az intertextualitás magyar elnevezése, a szakirodalom által gyakran használt „vendégszöveg” a párizsi *Magyar Műhely* egyik alapítójától, Papp Tibor avantgárd költőtől származik.

A *Madame Bovary*-intertextus tehát meghatározó *Az Isten háta mögött* című regényben. A mű azt tárja elénk, hogy a demokratikus Franciaországban és a félfeudális Magyarországon mennyire másként alakul két hasonló sorsú emberi élet. Ugyanis „Ilosván, az Isten háta mögötti magyar kisvárosban csupa elnyomorodott lélek tengődik” – írja a műről Czine Mihály. Még aki csillagnak is tűnhetne, Veres tanító fiatal felesége, még ő is eltorzult lélek. Az asszony esetéről hallva gondol a kisvárosba újonnan került albíró Flaubert Bovarynéjára:

„...akinek az esete oly nagyszerű volt, de amely nem fog ismételtni soha. Nincsen olyan nagy nő a kisvárosban... Ahhoz, hogy valaki olyan arányúvá fejlődjék, ahhoz valami nagy kultúra kell... Micsoda karikatúrája ez a világ, amiben élünk a karikatúrának... Ez már a közönségség. Az unalmas, egyszerű közönségség... Hol vannak azok a színek, hangulatok, amiket a francia kisváros ködös emléke a könyvön keresztül meghagyott... Ott színe, illata van az életnek... De itt olyan józan, olyan szimpla minden... *nem lehet valami közönségesebb, mint egy házasságtörés ebben a társaságban...* [...] ez az élet, ami itt körülveszi, egyáltalán lehetetlenné teszi magát az életet...”¹⁴ (Kiemelés tőlem – K. E.)

A két asszony, Veres tanítóné és Bovaryné rokon lelkű, rokon vágyú, rokon értékű emberek, mégis másként alakul a sorsuk. Mondhatnánk azt is, hogy „*Az Isten háta mögött* kétértelmű kapcsolatot tart a Flaubert-regénnyel: igazolja is, de cáfolja is a két mű közötti megfeleléseket”.¹⁵ A „Bovary úr” megszólítás elhangzik a regény elején és végén egyaránt. Az albíró szólítja így Veres Pál tanítót. Mindez a Flaubert-regénnyel való összevetethetőségre utal, s a Bovary úr megszégyenülésével analóg bekövetkezést készít elő. Várjuk, hogy Veressel is az történik majd, mint Bovary úrral: megszégyenül. A regény cselekménye mégsem tesz eleget az így felkeltett olvasói várakozásnak. Veres Pál megszégyenülését ugyanis – a csábítás visszatérő alkalmai ellenére – mind-

háromszor megakadályozzák a körülmények. A házasságtörés tehát elmarad. Vagyis az eseményszíntet a történesek bekövetkezésének a hiánya jellemzi. Az elvárásaink egyáltalán nem teljesülnek.¹⁶

Kulcsár Szabó Ernő elemzése szerint Veresné voltaképpen nem is rendelkezik azzal a lehetőséggel, hogy közelebb jusson a szerepeken túli nőiesség értékvilágához: „Primitív s szinte állatian szűk gondolatai, de hihetetlen tágas érzései voltak.” S pusztán az illúziók elvesztését áll módjában tudomásul venni: „Vége a regénynek!” A férj hasonló kiábrándultsággal állapítja meg az „uralmi elbeszélés” széthullását: „Ez az asszony egész megvénült – mondta magában, s fél szemmel vizsgálta a feleségét. – Az ember elvesz egy fiatal lányt, hogy míg él, mindig legyen körülötte egy fiatal, friss menyecske, osztán tessék.”

Veres a házasság történetének a mérlegét is megvonja: „Malacom volt, disznóm; volt úgy, hogy tehenet is tartottam; na egye meg a fene. Késő bánat, eb gondolat. Avval tettem tönkre magamat, hogy megházasodtam.”¹⁷

Vizont Veres sikeressé válik. Ha paradoxonokon át is, de egyértelmű az érvényesülése: hiszen a hirtelen megöregedő feleség mellett a harmadik nap reggelén Veres megfiatalodik, igazgatóvá nevezik ki, s a korábbi események egyedüli ismerőjeként „egyszerre ő lett a város középpontja, a legérdekesebb ember”.¹⁸ Mindez annyiban hasonlítja Charles Bovaryhoz, hogy a nyilvánosság szemében ő is másként jelenik meg, mint amilyen valójában.¹⁹

A magyar Bovary és Bovaryné mellett a regény másik fontos figurája Veres Laci. Az érettségire készülő kamasz fiú a gimnázium provinciális terroráldozatának a szerepébe kerül, s így Nyilas Misi egyik előképének tekinthetjük. „Az ő diákélete a besúgásoktól füledt légkörben kistűlű botrányoktól botrányokig zajlik.” A tanulás téje itt nem más, mint a karrierépítés és szeretőfogás. Az Istentől való száműzetés e büntetőtelepéről való kiválás lehetőségét Veres Laci személyisége elvileg

hordoz(hat)ná – állapítja meg Beke Judit. „Csakhogy ez a regény a szabadulásnak semmiféle távlatát nem nyitja meg.”²⁰

Az etikai értékek és az erotikum

■ A szexualitást mint témakört elsőként Móricz jelenítette meg irodalmunkban, s a körülményekhez képest szokatlan nyíltsággal és gazdagsággal tárgyalta azt (*Az Isten háta mögött*, *Sárarany*, *Úri muri*, *Rokonok*).²¹ A modern szubjektum létét a férfi–nő kapcsolatban ábrázolja. Óriási dolog ez a 20. század elején, hiszen a hagyományos magyar irodalom roppant erkölcsös, szűzies volt. Valójában jóval később, még az 1960-as, 70-es években is. Derék Pál szerint olyan szemérmes volt az irodalmunk, „mint a népiek szerint maga a magyar ember (vagyis a férfi, mert olyan, hogy nem szemérmes magyar nő egyszerűen nem létezett [...], és ha itt-ott el is pattant egy-egy trágárság, az csak úgy és akkor történt [...], ahogy, ahol és amikor múlhatatlanul szükség volt rá.”²²

Az erotikum korai, nyílt megjelenése, azaz már Móricznál való feltűnése kultúrkritikai attitűd is volt. *Az Isten háta mögött* című regényének is szinte minden szereplője szexuális problémákkal küszködik. S láthatjuk, hogy mennyire nem tudják kezelni ezt a problémát, Veresné erotikus kisugárzását. Veres Lacit, a kamaszt a kultúrkör, a polgári miliő nem tudja beavatni az életbe. S Veresné is felszámolódik. Ez a nőalak rendkívül erotikus készletű. Ha jó irányba használná fel ezt az erőt, akkor megtalál(hat)ná az individuumát.

Ha etikai szempontból vizsgáljuk meg a szexualitást, akkor a műből újabb és újabb jelentésrétegek tárulhatnak fel. Elhangzott Veres Laciról, hogy őt a kultúrkör, a polgári miliő nem tudta beavatni a szexuális életbe. (Móricz idejében a túl nagy visszafogottság, ma pedig a szabadság idézi elő az eltorzulásokat.) A fiú tragédiáját az okozza, hogy meggondolatlanul előreszalad, s a biológiai érettséget összekeveri a szerelemmel. Nem tudja, hogy a szexuális érzelmeknek erkölcsi értékekkel, a kölcsönös odaadással, biza-

lommal, szeretettel, felelősségtudattal, lemondással, hűséggel, az emberi méltóság tiszteletével vagy akár az önfeláldozással kell összekapcsolódnia ahhoz, hogy megérezze a teljességet. Csak ösztönelfojtási és ösztönkielégítési mechanizmusok vég nélküli ismétlése történik a regényben.²³ Az erkölcsi tudatosság jelenléte tehát hiányzik *Az Isten háta mögött* szereplőinek az életéből. S ez a hiátus, az esztétikai bravúrral rejtjelezett utalás az érték utáni vágyat teremti meg az olvasóban.

Móricz műveiben a házastársi konfliktusok egyik oka az erotikus hajlamok nagyfokú eltérésében ismerhető fel. A *Sáraranyban* például Turi Daninak fagyos, rideg a felesége. Az *Úri muriban* Szakhmáry Zoltán asszonya szintén kevély, hideg, tartózkodó szépség, aki megretten a szerelem előtt. A *Jószerencsét* bányafőnökének ugyancsak hideg a felesége. Az *Erdély* című műben Károlyi Zsuzsanna pedig „már nem is nő, csak egy élő lelkiismeret”. Rögeszméibe belegabalyodó fejedelemasszony, aki „hideg és beteg”, s nem nyújt szerelmet emberének. A frigid feleségek ellenképeit mintázza meg Móricz azokban az asszonyokban, akik „erotikus és szexuális kielégülés nélkül emésztődnek a házasságban”.²⁴ Ilyen *Az Isten háta mögött* Veresnéje is, illetve az *Árvalányok* és *A fáklya* című regények hősnői. Össze nem illő emberek vergődnek a házasságokban, olyanok, akik összebékíthetetlen ellentétei egymásnak.

A realista ábrázolástól való eltérés

■ Móricz Zsigmond írásművészete túlmutat a történeti realizmuson: hatással volt rá a századfordulón érvényesülő pozitívizmus és naturalizmus determinációtana, Nietzsche, valamint a szecesszió s a freudizmus is.²⁵ A 19. század végéig jórészt még úgy gondolták, hogy a történelem telikus, s ennek megfelelően a valóságot ábrázoló szövegeknek is egy meghatározott célelv mentén kell kibomlanuk. Móricznak ebben a regényében – ahogyan a cím is jelzi – elmozdulás történik a transzcendens, a természetfeletti meghatározottságtól. A történetet nem egy

felső (isteni) akarat irányítja, hanem legtöbbször az ösztönök. Így nincs semmiféle fejlődési vonal a cselekményben, nincs előrehaladás. Csupán ha valaki nem a konvencióknak megfelelően viselkedik, ebben az esetben történik fordulat a cselekményben.²⁶ (Például amikor az ebédnél Veresné felrúgva az illemtet a vendégek szeme láttára megérinti könyökével az albíró arcát. Az összegyűlt férfiakban ekkor tudatosan szerepük és helyük a többiek között: „Míntha leesett volna a hályog a szemükről.”²⁷)

A szöveg az isteni rendezőelv hiányára implicit és explicit formában is utal. Például a címben, valamint a templom leírásában. A templom romos, elhagyatott, szinte elvesztette a funkcióját: nem tud már kapcsolatot teremteni evilág és túlvilág között.²⁸ Ez azonban nem azt jelenti, hogy Móricz személyes világa is egy Isten háta mögötti világ lenne. Az író nagyon is az Isten jelenlétében élt. Ezt számtalan példával illusztrálhatnánk. Az *Életem regénye* című könyvében például mindössze tízéves koráig követte életútját, s úgy érezte, addig minden fontos dolog megtörtént vele.

Móricz gyermekkorában az édesanyjától kapta azt az élményt, melyet a *Légy jó mindhalálig*ban is megírt, s melyre később is úgy emlékezett vissza mint életének meghatározó eseményére. A gyermek Móricznak az édesanyja egy nyári éjszakai az égboltra mutatva magyarázta, hogy az Isten teremtette ezt a világot, s azóta is fönntartja azt.²⁹

„Ez a hit lett Móricz Zsigmond vallása” – írja Görömbei András. – Ezt fordította a maga számára írói felelősségre is.” 1933-ban így vall erről az író a *Damaszkuszi élmény* című írásában: „Hosszú életutamon, mikor különös sorsom miatt azt kaptam munkául, hogy számtalan életet meglássak és megbíráljak és újjá érzek magamban, ez volt az, ami a munkakedvemet és friss erőmet megtartotta: aki teremt valamit, az nem hagyja cserben azt.”³⁰ Itt ír arról is, hogy benne az Isten volt a központ, az Isten szemével nézte a valóságot, „egy olyan egyetemes látás-

móddal, amelyik a krisztusi elvek megvalósítását tűzte ki élete céljául”. Móricz a Bibliát egész élete során olvasta: aláhúzta benne Jézus szavait, s „érvényes tanításnak tartotta azokat”. S büszke volt arra, hogy az édesapja ács mester, hiszen Jézus nevelőatyja is ács volt Názáretben. Így Nyilas Misinek is ács lesz az apja a regényben, *Árvácska* pedig Jézushoz hasonlítja önmagát. A Biblia motívumai tehát behálózák az egész életművét.³¹

Az értékek relativizálódása

■ *Az Isten háta mögött* című regényében az Isten nélküli világot mutatja be nekünk Móricz. Az a világ, ahol az érték nem *a priori*, nem egyértelműen érték.³² Az értékek relativizációja a művészeteket sem kíméli: a képzőművészet, a zene, a költészet egyaránt rongáltan, torzítva, esztétikai értékét elveszítve jelenik meg a regényben. Zabán Márta hívja fel a figyelmet arra, hogy a művészetről ez a kép mindig egy-egy szereplő tudatán átszűrve jut el az olvasóhoz, azaz csupán egy perspektívát jelent a sok lehetséges változat közül. A lehangolódt zongora, az olcsó színyomat a falon egyaránt az albíró szemén keresztül mutatkozik meg.³³ A dalokat sem a jellegük, a népvagy műzenei értékük vagy értéktelenségük, hanem az előadásmódjuk teszi élvezhetetlenné: „A káplán hangja ott kullogott a sógorné mögött”. S a diákta nyán: „Egy fiú a sarokban valami nótát kezdett. Hosszan elnyújtva üvöltötte az első sort.”³⁴ Egy érték torz formában való megjelenítése (akár az előadásmód vagy a fals zongora által) az érték objektív jellegére hívja fel a figyelmet. A torz forma ugyanis olvasói ellenállást vált(hat) ki, az adott értékhez illő művészi előadás, megjelenítés igényét, vágyát. Az értékek relativizálódásával tehát értéket hív elő bennünk az író. Ennek az érték nélküli világnak a megmutatása nyilvánvalóan csak egyik komponense a mű esztétikai értékminőségének, hisz a befogadó figyelmét elsősorban az ábrázolt tárgyaságok rétege köti le. Az esztétikai értékminőségek viszont „valami fénylő csillo-

gáshoz hasonlíthatók, mely besugározza az ábrázolt tárgyiaságokat”.³⁵

Szemkontaktus vagy mimika

■ S még egy újabb pont, amiben érezhetjük, hogy kirekesztődik a transzcendencia, hogy ebben a műben valóban „az Isten háta mögött” vagyunk. S ez a szem, a tekintet, a pillantás „rejtett kommunikációja”. A szereplők közötti viszonyrendszert ez alakítja.³⁶ S ebbe a viszonyrendszerbe az Isten tekintete nem léphet be. A szemkontaktus és a mimika a szereplők azonosításának alapeleme lesz. A szereplők ugyanis minden számottevő tulajdonságukat az arcukon viselik.³⁷

Veres tanító külsejéről például csak annyit tudunk meg, hogy fekete bajusza, „jókora” orra és „apró, kalandos fekete szemei” voltak.³⁸ Veresnét pedig az albíró a hajáról, az aranyfogáról, a nagy, eleven, gúnyos szeméről és a piros sapkájáról azonosítja be.³⁹ Szinte minden individualizáló erejű elem kapcsolatban áll valamilyen módon az arccal. „A szereplők rossz

fogsora is visszatérő motívum, akárcsak a kipiruló arc.”⁴⁰ Mindenki elpirul ebben a regényben (talán az igazgatót és Kopó tanár urat kivéve), s a legkülönbébb okok miatt: indulat, harag, szégyen, vágy stb. Vörös színű a templom vakolata és a tanítóné sapkája is. Veresék neve pedig ennek a színmotívumnak szimbolikus jelentést ad: a nemi vágyat szimbolizálja, s ezzel fölerősíti a regény cselekményének erotikus aspektusát,⁴¹ az előbb tárgyalt szexuális problémákat.

Az esztétikai érték etikai kérdésekkel így kapcsolódik össze, jelezve, hogy Móricz írói világa rendkívül „összetett, sokrétegű, nyitott”. Ahogy Görömbei András írja: „Benne a világszerűség és a megalkotottság, a metonimikus és metaforikus ábrázolás olyan szintézise valósul meg, amelyik egyszerre hordozza a társadalom- és erkölcskritikai bírálatot és az emberlét titkait fürkésző egyetemes emberi távlatokat. Ezért mai önismeretünknek is nélkülözhetetlen része.”⁴²

Kelemen Erzsébet

■ JEGYZETEK

1. Görömbei András: A Móricz-értelmezés új útjai. In: Azonosság, nemzet, irodalom. Nap Kiadó, Bp., 2008. 61.
2. Uo.
3. Móricz Zsigmond: Vallomás az írásról. In: Uő: Tanulmányok. I. Szerkesztette Nagy Péter. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1984. 774.
4. Görömbei András: i. m. 62.
5. Uő: i. m. 62–63.
6. Móricz Zsigmond: A magyar felett áll a jövő. In: Uő: A tizenkettedik órában. Tanulmányok. III. 223.
7. Szirák Péter: Az ösztön „nyelve” és a nyelv cselekedtető ereje. Szempontok Móricz Zsigmond néhány művének újraolvasásához. In: A kifosztott Móricz? (Tanulmányok). Szerk.: Fenyő D. György. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2001. 226–227.
8. Görömbei András: i. m. 64–65.
9. Uő: i. m. 65.
10. Uo.
11. Beke Judit: Komikum és/vagy elátkozottság. Móricz Az Isten háta mögött című regényéről – Balassa Péter hagyatékából. Tiszatáj 2004. 7. 31–32. Balassa Péter a Korona Kiadó megbízásából egy Móricz-monográfián dolgozott. A betegsége szorításában meg is kezdte az idővel való versenyfutást: élete utolsó napjaiban elkezdte diktálni a művet. Tele bőronddal ment el: tudórákban meghalt. Beke Judit a műelemző szeminárium jegyzetei alapján írta meg a tanulmányát.
12. Zabán Márta: Személyközi és szövegközi konvenciók lebomlása egy Móricz-regényben. Korunk 2004. 3. 100.
13. Kulcsár-Szabó Zoltán: Hagyomány és kontextus. Universitas Kiadó, 1998. 50.
14. Móricz Zsigmond: Az Isten háta mögött, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1979. 16–17.
15. Kulcsár Szabó Ernő: Beszédkontaktus, szerepkör, ironia. Az Isten háta mögött mint elbeszélés. In: Uő: Beszédmód és horizont. Argumentum, Bp., 1996. 162.
16. Uő: i. m. 161–162.
17. Móricz Zsigmond: I. m. 143, 144. A regényből kiemelt részletekre Kulcsár Szabó Ernő hivatkozik: i. m. 169–170.
18. Uő: i. m. 147.
19. Kulcsár Szabó Ernő: i. m. 181.
20. Beke Judit: i. m. 34–35.

21. Kemenes Géfin László – Jolanta Jastrebska: Erotika a huszadik századi magyar regényben 1911–1947. Kortárs, Bp., 1998. 27.
22. Derék Pál: A nyolcvanas évek magyar avantgárd irodalma két évtized távlatából. Elhangzott a Magyar Írószövetségben, az Avantgárd Szakosztály által szervezett Avantgárd konferencián, 2009. január 20-án.
23. Beke Judit: i. m. 32.
24. Fülöp László: Emberszemlélet és lélekábrázolás: vonások a regényíró arcképéhez. Alföld 1979. 7. 64.
25. Szirák Péter: i. m. 233.
26. Zabán Márta: i. m. 98–99.
27. Móricz Zsigmond: i. m. 96.
28. Zabán Márta: I. m. 99.
29. Móricz Zsigmond: Damaszkuszi élmény. In: Uő: A tizenkettedik órában. Tanulmányok. III. (Össze-gyűjtötte, szerkesztette és a szövegeket gondozta Nagy Péter.) Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1984. 137.
30. Uo. A vallomáshól kiemelt részletre Görömbei András hivatkozik: i. m. 60.
31. Görömbei András: i. m. 60–61.
32. Zabán Márta elemzése szerint már a mű elején találkozunk egy olyan történettel, amely megmu-tatja, hogy az érték relatív. A Maleczkinét a férjétől nagyon irigylő csizmadiacéh. Az asszony ugyan-is a vásárban minden csizmát el tudott adni. Viszont az elbeszélő megmutatja a dolog másik oldalát is. A csizmadiák „Itthon aztán kibékültek a sorssal, mert Maleczkiné ivott és veszekedett, s természe-tét egy szent se bírta volna ki, az öreg Maleczkin kívül” (M. Zs. 7.). Másik ilyen történet az értékes-nek tartott öngyújtó relativizálódása: Veres mindenütt dicsekszik az új automata gyújtójával, majd mikor kiderül, hogy becsapták, hogy túl drágán vette, és ráadásul mindenkinek ilyen van, visszatér a hagyományos gyufa használatához. Lásd: Zabán Márta: i. m. 99–100.
33. Zabán Márta: i. m. 100.
34. Móricz Zsigmond: i. m. 29, 35.
35. Ingarden, Roman: Az irodalmi műalkotás. (Fordította Bonyhai Gábor.) Gondolat Kiadó, Bp., 1977. 378.
36. Benyovszky Krisztián: Nézőpontok keresztútjében. Megjegyzések Móricz Zsigmond Az Isten há-ta mögött című regényéhez. Irodalomtörténet 2003. 3. 481.
37. Zabán Márta: i. m. 99.
38. Lásd Móricz Zsigmond: i. m. 7. 9.
39. Uő: i. m. 18.
40. Zabán Márta: uo.
41. Uo.
42. Görömbei András: i. m. 75.

